

Эсенбаева Кундуз Монолдоровна

*Старший преподаватель кафедры Практического курса филологического образования
КГУ им. И.Арабаева*

Абдраева Айгуль Толоковна

*Кандидат филологических наук кафедры Практического курса филологического
образования КГУ им. И.Арабаева*

КОРКУУ СЕЗИМИН БИЛДИРГЕН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРИНИН АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ БЕРИЛИШИ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЧУВСТВО СТРАХА В АНГЛИЙСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING A SENSE OF FEAR IN ENGLISH AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация: Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги «коркуу» кичи талаасындагы үрөйү учуу, чочулануу, үркүү, дүрбөлөң түшүү сыяктуу терс сезимдерин билдирген фразеологиялык бирдиктерине семантикалык анализ жасалды. «Коркуу» кичи талаасындагы фразеологизмдер түзүлүш-маанилик жагынан каралып англис жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерге бир нече мисал келтирилди.

Аннотация: В данной статье проделан семантический анализ фразеологических единиц, выражающие чувства испуга, ужаса и паники в микрополе «страх». Рассматривается микрополе данной эмоции со структурной семантической точки зрения и приводятся ряд примеров с фразеологическими единицами из двух языков.

Annotation: In this article is done a semantic analysis of phraseological units expressing a sense of fear. The microfield of this emotion is considered from the structural-semantic point of view and gives a number examples with phraseological units of two languages.

Негизги сөздөр: фразеологиялык бирдиктер, сезимдер, эмоция, коркуу, үрөйү учуу, үркүү, дүрбөлөң түшүү, калтыроо, чочулануу, изилдөө, тил илими.

Ключевые слова: фразеологические единицы, чувства, страх, испуг, ужас, паника, дрожь, исследование, лингвистика.

Key words: phraseological units; sense; fear; scare; horror; panic; tremble; experience; linguistics.

Фразеологизмдер кыргыз элинин сөз байлыгын түзүп турган эң мыкты тилдик каражат болуп эсептелинет. Кепте даяр түрдө колдонулуп, карапайым сөзгө караганда речти кооз, таамай жана элестүү айтууга жетелейт.[6]

Эмоциялар-адамдардын сырткы жана ички дүүлүктүрүүлөргө кубануу, коркуу, ырахаттануу, ызалануу, чочулануу ж.б түрдө көрүнгөн субъективдүү реакциялары. Айрым эмоция көңүлдү көтөрөт, адамды сергитип күч кубат берет, башкасы тескерисинче алсыратып, туталантып адамдын күч кубатын кетирет.[5]

Акыркы мезгилдерде лингвистикалык изилдөөлөрдүн аренасына концептуалдык анализ чыкты, анын негизинде дүйнөнүн тилдик образынын структурасына кирген концепт болуп саналган фразеологиялык бирдиктин (ФБ) негизги компонентинин семантикасын изилдөөдө жатат. Мына ушул компонент - концепт тиги же бул этностун фразеологиялык дүйнө таануусун, анын спецификасын жана улуттук маданий бир кырдуулугунун өзгөчөлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет.

Англис тилинин фразеологиялык бирдиктерин семантикалык анализдөөдө адамдын терс эмоциялары жана сезимдерди чагылдырат. Бир катар объективдүү факторлордун жана эмоциялардын чексиз санынан улам, бардык фразеологиялык бирдиктердин

семантикасын карап чыгууга мүмкүн эмес, анын натыйжасында бул иште, биздин көз карашыбыздан алып караганда көбүрөөк экспрессивдүү көз карашты жана ички формасы боюнча бай эмоцияны чагылдырылып, ал биз тараптан шарттуу түрдө эки топко бириктирилди: 1) терс эмоциялар (коркуу, толкундануу, жинденүү, кайгыруу, уялуу); 2) нейтралдык жана оң эмоциялар (таң калуу, кубануу, сүйүнүү). Жалпысынан биз эмоционалдык фразеологиялык бирдиктерди (ЭФБ) 8 топчосуна бөлөбүз.

Бул тапта биз баарынан мурда идиоматикалуулук, компонент-сөздөрдүн мааниси менен фразеологизмдин маанисинин жүйөөлөнүшүн, ички формада болушун, экспрессивдүү-эмоционалдык боек сыяктуу фразеологиялык бирдиктердин семантикалык белгилерин чагылдырууга аракет кылабыз. Мунун баары адамдын речиндеги дүйнөсүнүн баалуу образдарын чагылдырууда өзгөчө ролду ойнойт.

Адабиятта жана талданып жаткан тилдердин кадимки кебинде көп кездешкен коркуу сезимин билдирген фразеологиялык бирдиктер болуп саналат. Коркуу - бул адам башынан өткөрүп жана тынчсызданып жаткан терс абал. Көпчүлүк учурларда адамдагы коркуунун пайда болуу механизми шарттуу рефлектордук болуп саналат, бул мурда болуп өткөн кайгы же жагымсыз кырдаалдын натыйжасында пайда болот. Коркуунун инстинктивдүү пайда болушу да мүмкүн. Коркуу объекттен улам пайда болот (предмет, адам, табигат көрүнүшү), бирок предметсиз да коркуулар болушу мүмкүн, б.а. конкреттүү эч нерсе менен байланышпайт.

Инстинктивдүү болуп саналган чочуу же “күтүүсүз коркуу” дал болуп калуу, артын карабай качуу же башаламан– булчуң дүүлүгүүсү менен пайда болот. Коркуу сезиминин пайда болуунун кыска мөөнөттүүлүгү мүнөздүү: дал болуу өтө тез өтүп кетет же кыймыл дүүлүгүүсү менен коштолушу мүмкүн. Коркуу дем алуунун күчөшү менен да чагылдырылат.

Дүрбөлөң болгондо адам коркунучтан артын карабай качат, бул башка адамдардан коркуу эмоциясын өзүнө алып алат да, эмне болуп жатканын өзү да түшүнбөй калат.

Жүрөгү түшкөн учурда адамдын жүрөгү башаламан согуп баштайт, дем алуу кыйындайт, бети купкуу болуп чыгат, каректер чоңоюп, бардык булчуңдары таш болуп катып калат жана бир жакка качкысы келип калат.

Коркуу дүрбөлөндү жаратат. Коркуу дүрбөлөндөн төмөнкүлөр менен айырмаланат: 1) конкреттүү индивид, же адамдардын тобу бир нерседен коркуп, же чочулай алат, ал эми дүрбөлөңгө адамдардын тобу түшөт, натыйжада индивидуалдык эрктүү импульс жана дүрбөлөңгө түшкөндөр туурасында айтууга болбойт; 2) дүрбөлөндүн кесепеттеринин масштабы коркуунун кесепеттери менен салыштырылгыс.

Ошентип, коркунуч тобу “коркунуч” кичи талаасында “чочуу”, “үрөй учуу” жана “дүрбөлөңгө түшүү” кичи талаасын камтыйт, бул сезимдин чагылышынын ар кандай даражасы (күч) туурасында күбөлөндүрөт. Коркуу же чочуу: *One's tongue glued itself to the roof of one's mouth* (анын тили кургап, тамагына жабышып калды); (тилин жутуп алуу; тили байланып калуу). Эмне дээрин, эмне кыларын билбей, заматта тил байланып нестейди. [2,916]

Үрөй учуу: *One's hair stands on end* (төбө чачы тик турду: үрөйө учуп кетти–абдан коркуу, эси чыгып кетүү, үрөйү учуу. «Эми элден да, динден да чыкканына көзүм жетип, төбө чачым тик турду» [2,906]. *One's blood turned to ice* (үрөй учуп, жаныңдан түнүлөсүн); *Make smb's blood (flesh) crawl (creep)* (үрөйдү учуруу; Денемди калтырак басып кетти); *Make smb's blood run cold* (кимдир бирөөнүн үрөйүн учуруу, коркутуу) ж.б. Дүрбөлөңгө түшүү: *Blue fear (or funk)* (дүрбөлөң абалы; дүрбөлөң; катуу коркуу, өң алаттан кетүү); *Press (or push) the panic button* (дүрбөлөң түшүү) ж.б.

Бул топчонун бардык ФБ мааниси төмөнкү компоненттерин бөлүп көргөзөт: коркуу сезимин баштан өткөрүү же коркууну билдирүү. Изилденген ФБ образдуулугун негизи эки түр менен берилген. ЭФБ бир бөлүгү физиологиялык сезүүлөр жана адамдын кабыл алуусу менен, ал эми дагы бир бөлүгү - ички ой туюмдун абалы менен байланышкан.

Коркуунун физиологиялык пайда болуусу организмдеги дене табынын өзгөрүшү менен билиниши мүмкүн. Коркуу убагында суукту сезүү да ФБ образдык негизин билдирет. Мисалы, One's blood turned to ice (түз мааниси, кимдин бирөөнүн каны музга айланды; денем муздап кетти; Chill smb's blood (түз мааниси, бирөөнүн канын муздатуу, бирөөнү катуу коркутуу); Chilled to the bone (сөөгүнө чейин титиреп кетти); Make smb's blood run cold (коркконунан титиреп кетти); Бүткөн бою дүр дей түшүү [2,906]; Be in a cold sweat; Муздак тер басты.

Бул топчодогу ФБ да образы ичтен титиреткен сууктан курулат, ал адамдын да өмүрүн алып коюшу мүмкүн (One's blood turned to ice. Chill smb's blood. Make smb's blood run cold), жана сыртынан тызылдануу менен ичинен калтыраткан сезимге акырындык менен өткөн суук; Бүткөн бою дүр дей түшүү; (Get cold feet about smth., Be in a cold sweat, Get the wind up) [4].

Мындай ЭФБ негизи образдуулукту, Be as white as a sheet сыяктуу (түз мааниси, ак кагаздай кубарып чыкты) адамдын организмдеги физиологиялык сезимди билдирет, анда коркуунун ички сезимдин тышкы көрүнүшү бар, бул - жүзүнүн кубарып кетиши. Калтыроо сыяктуу, титирөөнү сезүү буга окшогон ЭФБдин ички формасын берет, мисалы: Shake like an aspen leaf (жалбырактай титирөө), Shake (or shiver) in one's boots (түз мааниси, чокой менен калтыроо; коркконунан калтыроо; жалбырактай титирөө); Shiver on the brink (түз мааниси, жээкте титиреп туруу (сууга кирүүгө батына албай туруу)); бир нерсенин алдында коркуу, тартынуу.); In fear and trembling (коркуу жана дирилдөө менен).[3]

Бул ФБдерде образдар титирөөнүн физиологиялык көрүнүшүн - булчуңдардын майда калтырак басып, жана дирилдегенин чагылдырган. Shake like an aspen leaf-аттуу ФБде образ адамды титиреген жалбырак менен салыштыруудан куралат, бул көзгө көрүнгөн салыштырууну, ал эми жалпы фразеологизмге - өзгөчө көркөмдүктү берет. Кыргыз тилинде фразеологиялык бирдиктер көбүнчө адамдын дене түзүлүшүндөгү органдар менен дагы берилет; М: Жүрөгү оозуна тыгылуу- капысынан, байкоосудан болуп калган кооптуу нерседен, угулган кабардан улам катуу коркуп, апкаарый түшүү; Көзү чанагынан чыгуу; Өпкөсү оозуна тыгылуу; Тили байлануу; Жаны калбоо ж.б.[7]

Суукту сезүүдөн башка, коркуу сезимин баштан өткөргөндө башка жагымсыз сезимдер да пайда болушу мүмкүн, мисалы, көрүнүктүү. Бул көрүнүктүү сезимдер кийинки ЭФБ үчүн образдардын базасы болуп калды: One's hair stands on end (коркконунан төбө чачы тик туруу; бирөөнү дүрбөлөң басты); Make smb's (or the) flesh creep (денеси курт баскандай жыбыроо (коркконунан); азат бою тик туруу-капысынан күтүлбөгөн жерден катуу коркунучка дуушар болуп, бүткөн бою дүркүрөө) [2,926]; Curl smb's hair (make smb's hair curl (түз мааниси, кимдир бирөөнүн чачын тармалдануу, бирөөнү калтыраганга чейин жеткирүү, үрөйүн учуруу, бирөөнү коркутуу).

Айрым ЭФБларда дене жана баш терисинин чач катмарынын үстүңкү бетиндеги жагымсыз кыймылын сезүү менен байланышкан (One's hair stands on end; Curl smb's hair/make smb's hair curl). Келип чыккан эмоционалдык чыңалуу кандайдыр бир окуядан улам пайда болот жана жон териси менен ушунчалык катуу сезгендиктен, андагы абалды жаныбарларга тийиштүү сөздөр менен салыштырууга болот. Мисалы; Коёндой коркуу-бул фразеологиялык бирдикте адамды коён менен салыштырат. Бул, субъект өз эмоцияларынын үстүнөн контролду жоготуп койгондугун жана симптоматикалык реакцияларга жөндөмдүү экендигин айтып турат.

Жогоруда айтып кеткендей, фразеологизмдер жөнөкөй сөздөргө караганда эмоционалдуу-экспрессивдүүлүк касиетке ээ. Айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер айтайын деген ойду курч таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат.

Колдонулган адабияттар:

- 1 Абдылдаев Э. Биялиев А. Курманалиев А. Назаралиев Т. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү.–Ф.: 1980.
- 2 Жамшитов Г.Ж. Кыргызча - орусча, орусча-кыргызча тематикалык фразеологиялык сөздүк.–Б.: Полиграфбумресурсы. 2003.
- 3 Кунин А.В. Англо–русский фразеологический словарь.–М.: 1984.
- 4 Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка.–Д.: 2005.
- 5 Кыргыз Совет энциклопедиясынын башкы редакциясы. «Ден-соолук» медициналык энциклопедия.–Ф.: 1991.
- 6 Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Саясат таануу (энциклопедиялык окуу куралы).–Б.: 2004.
- 7 Юдахин К.К. Киргизско-Русский словарь. Около 40000 слов. –М.: Из-во «Советская энциклопедия»,1965.

Рецензент: ф.и.к., доцент Искендерова Ш.А.